

OSMANLI MEDRESE SİSTEMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER*

Factors Affecting the Ottoman Madrasa System

Kasım KOCAMAN**

Öz

Günümüzde genelde eğitim sisteminin, özelde eğitim-öğretim programlarının oluşmasında birtakım iç ve dış etkenlerin varlığı dile getirilmektedir. Osmanlı medrese sistemini günümüz eğitim sistemleriyle kıyaslamak ve ikisinin birbir örtüşüğünü söylemek mümkün değildir. Ancak kendi şartları içerisinde değerlendirildiğinde medreselerin yönetim ve eğitim anlayışlarının oluşum ve gelişiminde pek çok değişkenin/faktörün bulunduğu görülebilir.

Bunların başında devlet otoritesi, ilmiye sınıfı olarak teşkilatlanan ulema, Türk ve İslam coğrafyasının genelinde var olan Sünnî ilim geleneği, medreselerin finansmanını sağlayan vakıflar ve medrese eğitiminde asıl önemli unsur olan müderris gelmektedir. Özellikle Fatih'in yönetim ve eğitim sistemi bakımından yakından ilgilenecek inşa ettiği Sahn-ı Semân ve Kanuni'nin kurduğu Süleymaniye medreseleri, devlet otoritesinin medreseler üzerindeki etkisini çok iyi yansıtmaktadır. Ulemanın da medreseler üzerindeki tesiri, medreselerle ilgili düzenlemelerin yer aldığı kanunnâmelerin hazırlanması ve yürürlüğe konulmasında kendini göstermiştir. İslam ilim ve kültürünün önemli merkezlerinden gelen bilginler ile özellikle yüksek tahsil için buraları tercih eden Osmanlı âlimleri bu bölgelerdeki medreselerin ilim, kültür ve eğitim geleneklerini Osmanlı medreselerine intikal ettirmişlerdir. Yine bu konuda Osmanlı âlimlerinin itibar ettiği Sünnî çizgideki seçkin ulemanın eserleri ve şerhleri Osmanlı medreselerinde okunmuş ve bunlar zihniyet oluşturuca etkiye sahip olmuştur. Medreselerin finansmanını sağlayan vakıfların kurucularının vakıfnâmelerde, medreselerde müderrislik yapacak kişiler ile okutulacak ilim ve eserlerin belirlenmesinde müdahil oldukları görülür. Müderrisler ise medreselerin yönetim ve eğitim işlerinden tamamen sorumlu kişilerdir. İlmi ihtisasları, kişisel tercihleri ve dünya görüşleri doğrultusunda ders programlarında

* Makale Gönderilme Tarihi: 11.11.2017 / Makale Kabul Tarihi: 18.12.2017 / Makale Yayın Dönemi: Aralık 2017

Doi: <https://doi.org/10.20486/imad.351267>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Ayrıca intihal tespiti için program kullanılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı, Kütahya, Türkiye / e-posta: kasim.kocaman@dpu.edu.tr / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7083-6327>

farklı kitaplar okutabilmekteydiler. Bu çalışmamızda medrese eğitim sistemi üzerinde etkisi olduğunu düşündüğümüz faktörleri genel olarak anlamaya ve yorumlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Medrese Sistemi, Devlet Otoritesi, Ulema, İlmî Gelenek, Vakıf.

Abstract

Today, the existence of some internal and external factors in the formation of the education system in general, education-training programs in particular is being expressed. It is not possible to compare the Ottoman madrasa system with today's education systems and to say that they correspond to each other one on one. However, when assessed within their own conditions, it can be seen that there were many variables/factors in the formation and development of the management and training understandings of the madrasas.

The foremost ones among them are the state authority, the ulama organized as the İlmîye (cultural) class, the Sunni science tradition existing across the Turkish and Muslim geography, the foundations that provide financing of the madrasas and the mudarris, who was the most important element in the madrasa training. Especially, Sahn-ı Seman, which was built by Mehmet the Conqueror by paying close attention to the management and training system, and Süleymaniye madrasas established by Suleiman the Magnificent well reflect the influence of the state authority on madrasas. The influence of ulama on madrasas manifests itself in preparation and enforcement of the code of laws containing the regulations on madrasas. The scholars from important centers of the Islamic science and culture and the Ottoman scholars, who prefer to these locations especially for high education, have passed the science, culture and training traditions of the madrasas in these regions to the Ottoman madrasas. Again, the works and annotations of the ulama in the leading Sunni line, which was honored by the Ottoman scholars, on this subject were studied in the Ottoman madrasas and had a mentality forming influence. It is seen that the persons, who established the foundations that provided financing of the madrasas, took part in determination of the persons, who would act as mudarris, and the science and works to be taught in the madrasas, in the foundation certificate-charters. The mudarris, on the other hand, was the person, who was totally responsible for the management and training works of the madrasas. In line with their scientific expertise, personal preferences and world perspectives, they could teach different books in their curriculum. In this study, we will try to understand and interpret the foregoing factors, which we think as influencing the madrasa training system, in general.

Keywords: The Ottoman Madrasa System, State Authority, Ulama, Scientific Tradition, Foundation.

Giriş

Yönetim bilimi bakımından bir sistemi ve kurum yaşamını toplumsal, kültürel, ekonomik ve fiziksel koşullar etkilemektedir. Bir sistem ve kurum bu koşullar altında faaliyet gösterdiği çevreden etkilenmekte ve çıktılarıyla da çevreye tesir etmektedir.¹ Bir eğitim sistemi üzerinde ise, ulusal ve uluslararası etkiler söz konusudur. Buna göre

¹ Abdurrahman İlğan, “Örgüt ve Yönetim Bilimine Giriş”, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, (edit. H. B. Memduhoğlu, K. Yılmaz), Pegem Akademi, 7. Baskı, Ankara 2015, s. 73.

bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik sistemi, yönetim organları ve ayrıca bilimsel gelişmeler ile uluslararası sistemlere ilişkin pek çok değişken/faktör doğrudan veya dolaylı olarak eğitim kurumunu etkilemektedir.²

Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim, kültür ve bilim müessesesi olan medreseler, 1331-1924 tarihleri arası yaklaşık altı asır, başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere Devletin geniş coğrafyasına yayılarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Medreselerin yönetim ve eğitim anlayışlarının oluşum ve gelişiminde pek çok değişkenin bulunduğu dikkate alınmalıdır. Bunların başında devlet otoritesi/hâkim irade, ulema, ilmi gelenek, vakıflar ve müderris gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde diğer medreselere de örnek teşkil eden medreselerin kurucularının başta hükümdar olmak üzere üst düzey devlet adamları olması, medrese eğitim sistemi üzerinde devlet otoritesinin büyük oranda etkili olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin dünya görüşünün ve zihniyetinin oluşmasında önemli rol oynayan âlimler, daha ilk dönemlerden itibaren padişahın çevresinde toplanarak devletin yeni yapısını organize etmeye çalışmışlardır. Öyle ki, XVI. asırdan itibaren medrese eğitimi ve yargı sistemi ulemanın inhisarına girmiştir. Medrese ve ilmiye sistemiyle ilgili kanunnâmelerin hazırlanmasında ve karar alma mekanizmasında üst düzey ulemanın etkisi söz konusu olmuştur.

Osmanlılar diğer birçok alanda olduğu gibi ilim ve eğitim geleneği bakımından da kendilerinden önceki Türk-İslam kültür ve medeniyetine ait birikimi devralmışlardır. Bu gelenek, önemli ilim merkezlerinden gelen âlimler, bu merkezlere giden talebeler ve buralarda yazılan ve okutulan kitaplar yoluyla tevarüs edilmiş ve varlığını asırlarca devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti medreselerin yapımı, korunması, geliştirilmesi ve giderlerinin karşılanmasını da vakıf yoluyla sağlamıştır. Bununla birlikte vakfı kuranın ve idare eden mütevellinin dünya görüşü ve eğitim anlayışı, başta eğitim programları olmak üzere medresenin işleyişi üzerinde kısmen de olsa etkili olmuştur.

² Refik Balay, "Okula Toplumsal Katılım (Okul-Çevre İlişkileri)", *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, (edit. H. B. Memduhoğlu, K. Yılmaz), Pegem Akademi, 7. Baskı, Ankara 2015, s. 301.

Osmanlı medrese eğitiminde, medreseden daha çok müderris ön plana çıkmaktadır. Bu durum, okutulan kitaplar ile müderrisin isminin zikredildiği icazetnâmelerden anlaşılmaktadır. Müderris; öğrencilerin seçilmesi, kaynakların öğrenci ve hizmet sahiplerine dağıtılması ve medresenin yönetiminden sorumludur. Müderrisin ilmi ihtisası, birikimi, kişisel tercihi ve dünya görüşü medreselerde okutulacak ders metinlerinin seçiminde de etkili olmuştur.

1. Devlet Otoritesinin Etkisi

Osmanlı Devleti'nde resmi otoritenin medrese eğitim ve ders programlarına müdahalede bulunup bulunmadığı merak edilmiştir. Bir başka deyişle kişilerin eğitiminde eğitim içeriğine müdahale ediliyor muydu?³ Aslında bu ve benzeri sorulara cevap verebilmek için medreselerin kuruluş ve gelişim tarihine bakmak gerekir. Zira bu yaklaşım bizi daha sağlıklı değerlendirmelere götürecektir. Buna göre Osmanlı medreselerinin incelenmesinde göz önünde bulundurulması gereken temel husus, Osmanlı müesseseleri ile Osmanlı öncesi müesseseler arasında var olan devamlılıktır. Osmanlı müesseselerinin birçoğunda olduğu gibi medreselerin de arkasında çok daha eskilere dayanan gelenekler bulunmaktadır. Nitekim Osmanlılar bu birikimden yararlanarak kurumlarını inşa edip geliştirmişlerdir.⁴

Medreselerin devlet eliyle teşkilatlandırılması ve İslam dünyasında gelişmesi Büyük Selçuklu Devleti'nin eseridir.⁵ Selçuklular 1055 tarihinde Irak'ı fethedip Bağdat'a girmişlerdir. Şîî Büveyhîler'in ve Fatımîler'in halk arasında Şîîliği yaymak veya onları buna zorlamak için yürüttükleri faaliyetlerin önüne geçmek ve Sünnî aleyhtarı propagandalarına, sapık ve din dışı kabul ettikleri inançlara karşı ülke vatandaşlarını aydınlatmak istemişlerdir. Bu bağlamda İslam dünyasını ve devletin yapısını güçlendirmek amacıyla ilmin önemli olduğunu düşünmüşlerdir.⁶

³ Shahab Ahmed, Nenad Filipovic, "Sultan'ın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman'ın 1565 (973) Tarihli Fermanı'nda Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı", *Osmanlı Eğitim Mirası*, (haz. Mustafa Gündüz), 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2015, s. 124-125.

⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten*, C. LXVI, S. 247, Yıl: 2002 Aralık, (s. 849- 905), s. 851-852.

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 20. Basım, Ötügen, İstanbul 2016, s. 328.

⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 329.

İlimle insanların gerçek dini öğrenmelerine imkân verecek kurum olarak ilk medrese, Alp Arslan zamanında Bağdat'ta 459/1067'de vezir Nizâmülmülk tarafından "Nizâmiye" adıyla kurulmuştur. Ardından "Medârisü'n-Nizâmiye" (Nizâmiye Medreseleri) adı altında ülkenin birçok yerinde medrese inşa edilmiştir. Daha sonraları giderek gelişen medrese sistemi, bütün İslam ülkelerine yayılmıştır.⁷ Selçuklular'ın tarih sahnesinden çekilmesiyle hâkimiyet alanları üzerinde kurulan başta Zengîler gibi atabeylikler ve Eyyübîler gibi devletler de benzer eğitim siyaseti gütmüşlerdir.⁸

Gerek Selçuklular gerekse Zengîler ve Eyyübîler dönemlerinde medreseleri inşa edenlerin başında devlet adamları gelmiştir. Medrese inşa etmek, bir devlet politikası haline getirilmiştir. İlim yoluyla Müslüman milleti Sünnî çizgide eğitime hedeflerine ulaşmak istenmesi, siyasi otoritenin medreselerin eğitim anlayışının ve ders programlarının şekillenmesinde etkisini veya rolünü önemli ölçüde yansıtmaktadır. Bu konuda çok ciddi bir devlet geleneğinin oluştuğu da söylenebilir.

XI. yüzyılda Büyük Selçuklular, geldikleri Mâverâünnehir bölgesinde çok etkin bir şekilde hâkim olan Sünnîlik şekliyle İslam'ı kabul ettiler. Sünnîliği devletlerinin hâkim mezhebi kabul eden Selçuklular, kurdukları medreselerle Sünnîliğin en büyük hasmı Batınîliğe karşı bilimsel cihad ilan etmişlerdir.⁹ Bu durum, birçok alanda Selçuklular'ın devamı niteliğinde olan Osmanlı Devleti'ndeki medreselerin eğitim anlayışını ve ders programlarında yer alan ilim dallarını ve derslere kaynaklık teşkil eden kitapların kahir ekseriyetinin Sünnî müelliflere ait olmasını izah eder niteliktedir.

Aşiretten beyliğe, beylikten devlete ve devletten cihanşümul bir imparatorluğa geçiş safhalarında Osmanlı Devleti'nin iyi yetişmiş devlet adamına ihtiyacı artmış; İstanbul'un fethinin ardından son derece belirgin bir merkezîyetçilik anlayışı benimsemiş olmasından dolayı bunun nazariyesini oluşturacak ve bu nazariyeye dayandırılacak pratiği halka benimsetecek kadroların yetiştirilmesi gerçeği ortaya çıkmıştır.¹⁰ Bunun için de İstanbul'un fethinden önce devletin idaresi altına giren

⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 328; Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (ter. Ali Yardım), 3. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul 1998, s. 83-85.

⁸ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 84.

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 3, Yıl: 1990, s. 191.

¹⁰ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 60-61.

yerlerdeki eski medreseler korunmuş ve yeni fethedilen topraklarda Müslüman nüfusun olduğu yerleşim merkezlerinde yeni medreseler kurulmuştur.¹¹ Bu anlayışın devamı niteliğinde İstanbul'un fethinden sonra da Fatih külliyesinin bünyesinde Semâniye (Sahn, Sahn-ı Semân) ve Tetimme (Mûsile-i Sahn) medreseleri inşa edilmiştir.¹²

Fatih Sultan Mehmed, kendisinin inşa ettirdiği bu medreselerin programlarıyla de ilgilenmiş, zamanının bilginleriyle görüşerek okutulacak olan ana dersleri programa ekletmiş ve bunları vakfiyesinde belirtmiştir. Ayrıca sadece konuları ve ilim dallarını değil, hangi ilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştır. Fatih medreselerinin tam programının elde edilmesi mümkün değilse de Fatih Sultan Mehmed'in bazı ilim dallarını ve kitaplarını programa koyduğu ve bunları ana ilim dalları kabul ettiği bilinmektedir. Geri kalan yardımcı (yan) ilim dallarında ise müderrisleri serbest bırakmıştır.¹³ Fatih, vakfiyede bu medreseleri devletin payitahtını ilim merkezi haline getirmek için inşa ettiğini belirtmektedir.¹⁴ Böylelikle payitaht İstanbul, hem devletin hem de ilmin merkezi olmuştur. Binaenaleyh Osmanlılar ilmin bir merkezde toplanmasına, yani ilimde merkeziyetçiliğe neden olmuşlardır¹⁵ ki bu da devlet otoritesinin medreseler ve onların programları üzerindeki etkisini nispeten açıklar niteliktedir.

Fatih dönemi medrese eğitim sisteminin Kanuni devrinde ve sonraki dönemlerde büyük oranda devam ettiği görülmektedir. Nitekim Fatih devrinden beri programlarda yer alan ve okunması gelenek haline gelmiş eserlerin, Kanuni devrindeki medreselerde de okutulması kabul edilmiştir.¹⁶

Fatih'in kurduğu Sahn-ı Semân ve Kanuni'nin kurduğu Süleymaniye gibi itibar edilen medreselerin daha ziyade hükümdarlar veya yönetici sınıfın üst mevkilerdeki diğer üyeleri tarafından kurulmuş olmasından dolayı yönetim yani hâkim irade, ilk medreselerden başlamak üzere, elini bu kuruluşların üzerinde tutmuş ve kontrolünü

¹¹ İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", s. 862.

¹² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 60-61.

¹³ Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", *Vakıflar Dergisi*, S. XIII, Yıl: 1981, s. 172.

¹⁴ Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1938, s. 204.

¹⁵ Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", s. 177.

¹⁶ Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", s. 185-186.

zaman içerisinde güçlendirmiştir.¹⁷ Haddizatında medrese, bir devlet veya hükümet başkanı tarafından inşa edilmiş ise, programına daha çok önem verildiği ve kurucusunun gayesine hizmet edecek bir öğretimin takip edildiği görülmektedir.¹⁸ Ancak Osmanlı medreseleri ister sivil şahsiyetler, ister bizzat devlet adamları tarafından kurulmuş olsun, diğer bütün müesseseler gibi pozisyonlarını hâkim iradeyi/devlet otoritesini göz önünde bulundurarak belirlediği ve faaliyetlerini bu iradeyi/otoriteyi hesaba katarak yürüttükleri belirtilmektedir.¹⁹

XVI. yüzyıldan itibaren Hanefiliğin resmen devletin mezhebi olarak kabul edilmesi ile bilginler, çabalarını bu doktrinin gelişmesi doğrultusunda harcamışlardır. Âlimler bunun tek yolunu, bu doktrine mensup ünlü bilginlerin eserlerinin herkesçe, özellikle medrese öğrencileri tarafından anlaşılabilmesi için şerh edilip kolaylaştırılması olarak görmüşlerdir. Doğudaki Şîlik tehlikesini de bu durumun pekiştirici etkenlerinden birisi olarak anlamak gerekir.²⁰ Nitekim Osmanlı medreselerinde Hanefî mezhebine ait ders kitaplarının yoğunluğunun, devletin tanıdığı resmi mezhebin Hanefîlik olması ve mahkemelerde kararların bu mezhebin fihhına göre alınmasıyla açıklanabileceği üzerinde durulmaktadır.²¹ Bu durum, programlardaki gerek resmi devlet görüşünün iz düşümünü gerekse Hanefîlik ve Sünnîlik çizgisindeki kitapların programdaki yoğunluğunu açıklayıcı bir mahiyet taşımaktadır.

Osmanlı medreselerinde müderris olan ya da ulema vasfını kazanan kişilerin medrese eğitim sistemi içerisindeki eğitim ve öğretim süreçlerine bakıldığında benzer programlara göre ders gördükleri ve okuttukları gözlemlenmektedir. Özellikle Sahn ve Süleymaniye medreseleriyle birlikte daha da belirginleşmiş ve yerleşmiş olan ilim ve eğitim geleneği, medreselerin eğitim faaliyetlerinin sona erdiği XX. yüzyılın başlarına kadar neredeyse hiç değişmemiştir.²²

¹⁷ Fahri Unan, “*Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi*”, yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/academicarticles.html.

¹⁸ Atay, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler”, s. 172.

¹⁹ Unan, “*Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi*”, yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/academicarticles.html.

²⁰ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “XV. ve XVI. Yüzyıllardaki Kelam Eğitiminin Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Yıl: 1980, s. 292.

²¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), 22. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 189.

²² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 206-211.

Osmanlı medreselerindeki devlet otoritesinin etkisini, kendilerinden sonra kurulan medreselere örnek teşkil eden ve padişahların devlet politikalarının izlerini taşıyan Sahn ve Süleymaniye medreseleri üzerinden görmek mümkündür. Zira bu iki medresenin kuruluşunda ve eğitim anlayışının belirlenmesinde kurucu olan padişahların etkileri olmuştur. Nitekim bu medreselerle birlikte daha belirgin hale gelmiş olan Osmanlı ilim ve eğitim geleneğinin varlığı, medreselerin kapatılmasına kadar devam etmiştir.

2. Ulemanın Etkisi

Osmanlı dünya görüşünün ve zihniyetinin oluşmasında önemli rolü olan ulema,²³ klasik ve yerleşmiş İslami eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icazetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva gibi hizmetleri deruhte eden, ayrıca merkezî bürokraside de kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarda görev yapan kişilerdir.²⁴ Osmanlı devlet teşkilat ve teşrifatında ulema topluluğuna mahsus, “ilmiye” adı verilen bir kurum oluşmuştur. Ulema sınıfı; vezîriâzam, vezir, defterdar, nişancı, şeyhülislam, kadıasker, kadı, müftü, müderris, alay müftüsü, alay imamı, hekimbaşı, müneccimbaşı, padişah imamı ve hocası, nahiye naibi gibi kamu görevi yapan oldukça geniş bir zümreyi kapsamaktadır.²⁵

1331 yılında İznik’te kurulan ilk Osmanlı medresesinden itibaren II. Murad’ın 1451’de vefatına kadar süren dönemde medrese kurma faaliyetleri öncelikle devlet hizmetlerinin değişik ihtiyaçlarına paralel şekilde gerçekleşmiş ve bu süre içerisinde toplam 84 medrese kurulmuştur. Bunun neticesinde ilmiye sınıfı oluşmuş ve ulemanın devlet idaresindeki ağırlığı artmıştır.²⁶ İstanbul’un fethine kadar Osmanlı topraklarında yetişen ve büyük bir kısmı da ülke dışından gelen âlimler, gerek sosyal yapının gerekse devlet teşkilatının teşekkülünde öncü rol oynamışlar, padişahın çevresinde toplanarak devletin yeni yapısını organize etmek için çalışmışlardır.²⁷ Aslında ulemanın, Osmanlı

²³ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, s. 332.

²⁴ İpşirli, “İlmiye”, s. 141; Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 6-9.

²⁵ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 17; İpşirli, “İlmiye”, s. 141.

²⁶ İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, s. 863.

²⁷ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 239.

Devleti'nin yönetiminde etkin olması Selçuklular'a kadar uzanan tarihi bir gelenektir. Nitekim Konya merkezli Selçuklular'ın divanını teşkil eden mansıplar, dönemin en yüksek medreselerinde eğitim görmüş âlim kişilere tevcih olunurdu. Zira o devrin devletlerinde, vezirlerin tanınmış âlimler arasından seçilmesi bir iftihar vesilesi sayılmaktaydı.²⁸

Koçi Bey'in belirttiğine göre, Osmanlı padişahları ulemaya daha önce hiçbir hükümdarın göstermediği itibarı göstermiştir.²⁹ Önemli devlet uygulamalarının topluma mal edilmesi ve kamuoyu oluşturulmasında ilmiye ricalinden ve bilhassa temayüz etmiş ulemadan faydalanmışlardır.³⁰ Özellikle kuruluş ve yükseliş devrinde ilmiye sınıfının yani ulemanın etkisi, hükümdarların mutlak yetkilerini sınırlandıracak dereceye varmıştır.³¹ Ulemanın devlet yönetimindeki belirleyici rolü ve etkisi II. Mahmud dönemine kadar devam etmiştir.³² Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren eğitim ve yargı alanlarını inhisarlarına alan ulema; her ne kadar derece derece kaybetse de ilmiye geleneği çerçevesinde oluşan güç ve nüfuzunu, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına, hatta Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar devam ettirebilmiştir.³³

Medrese ve ilmiye sistemiyle ilgili Osmanlı Devleti, kanunnâmeler yayınlamıştır. Bu kanunnâmelerin hazırlanmasında ise en üst rütbedeki ulemanın etkisi söz konusu olmuştur. Şeyhülislam, kadıaskerler ile yüksek rütbeli kadı ve müderrisler kanunnâmelerdeki karar alma mekanizmasında yer alan önemli şahsiyetlerdir. Ulema ve devletin diğer erkânı, medrese ve ilmiye sistemindeki aksaklıkları gidermek için kanunnâmelerle gerekli uyarıyı yapmışlardır.³⁴ Kanunnâmelerin hazırlanmasında yer alan kişilerin statülerine bakıldığında, neredeyse hepsinin ilmiye sınıfına mensup ulemadan olduğu görülmektedir.

²⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 192-193.

²⁹ Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Ebu Ziya Tevfik Basımı, Kostantiniyye 1303, s. 36-37; Koçi Bey Risaleleri, (yay. haz. Seda Çakmakçıoğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 45.

³⁰ İpşirli, "İlmiye", s. 144.

³¹ Çakmakçıoğlu, *Koçi Bey Risaleleri*, s. 11.

³² Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*, 2. Basım, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2015, s. 130.

³³ İpşirli, "İlmiye" s. 141.

³⁴ Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi", *Bellekten*, C. LXXVIII, S. 283, Aralık 2014, s. 956- 957.

Kuruluş dönemi sonrasında Osmanlı eğitim sistemi özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde önemli gelişmeler göstermiştir. Fatih devrinde kurulan Sahn medreseleri, Osmanlı eğitim ve düşünce geleneğinin oluşmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Eğitim sistemi içerisinde medreseler yapılandırılmış ve derecelendirilmiştir. Bu süreçte de ulemeden Vezîriâzam Mahmud Paşa, Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev'in katkıları olmuştur.³⁵

Fatih devrinden sonra, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sahn medreselerinden sonra ikinci önemli medrese grubu olan Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla medrese hiyerarşisi yeniden düzenlenmiş ve bu medreseler Sahn medreselerinin önüne geçmiştir. Medrese ve ilmiye sistemi ile ilgili bir dizi yeniliğin gerçekleştirilmesinde İstanbul kadılığı, Rumeli kadıaskerliği ve şeyhülislamlık görevlerini yürüten Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ön plana çıkmıştır.³⁶

Beyazıt'ın belirttiğine göre Kanunnâme niteliği taşıyan İstanbul içi ve dışındaki medreselerin müderrislerine gönderilen 1576 tarihli Hüküm'de yine ilmiye sınıfı ve medrese sistemiyle ilgili bir takım hususlara değinilmiştir. Buna göre medreselerde kanûn-ı kadîme göre hareket edilerek, usulüne uygun biçimde talebelerin aşama aşama belirlenen sürede medrese tahsilini tamamlamaları istenilmiş, buna uyulmamasının ağır cezai müeyyide gerektireceği belirtilmiştir. Hükümün çıkmasında zamanın ulemasından Rumeli kadıaskeri Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi, Anadolu kadıaskeri Çivizâde Mehmed Efendi ve Şeyhülislam Hamid Efendi'nin etkili olduğu varsayılmaktadır. 1538, 1577 ve 1598 tarihli kanunnâmelerde de medreselerde eğitimin kanûn-i kadîme uygun yapılması ve eski dönemlerden beri okuna gelen kitapların okutulması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Yine bu kanunnâmelerin oluşturulmasında da zamanın ulemasından pek çoğunun etkisinin bulunabileceği düşünülmektedir.³⁷

Medrese sisteminde, Osmanlı bilim ve düşüncesinde önemli tarihi kırılmaların yaşanmasında da yine ulemanın payının büyük olduğu görülmektedir. Ulema nezdinde ve medrese çevrelerinde, gerek tatbiki gerekse akli ilimlere karşı olumsuz bir değişim yaşanmıştır. 1540'larda medrese uleması arasında skolastik ilahiyat ve matematiğin eski

³⁵ Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi", s. 955.

³⁶ Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi", s. 956.

³⁷ Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi", s. 962,964.

itibarını yitirmesinden ve ilmi seviyenin düşmesinden yakınan Taşköprülüzâde; kuramsal ilimlerle ilgili kitapların rağbet görmediğini, ulemanın yalnızca basit elkitapları okuduğunu dile getirir. Kalam ve tefsir gibi ilimlere değil, yalnızca İslam hukukunun dünyevi yanlarına ya da şiir, inşa ve fıkra gibi sanatlara önem verilmesinin üzerinde durur.³⁸ Bu konuda çarpıcı bir örnek 1767’de Çorlulu Ali Paşa’nın kitaplarına el konulduğunda şeyhülislamın felsefe, astronomi ve tarih ile ilgili eserlerin kütüphanelere konulmasını yasaklayan fetva çıkarmasıdır.³⁹

Medrese eğitim sisteminin yapılandırılmasında ulemanın etkisinin olduğu bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Fatih döneminde yayımlanan kanunnâmede medreselerde okutulacak kitapların en azından belli oranda da olsa belirtilmesi ve daha sonraki kanunnâmelerde de kanûn-i kadîm ve bunu çağrıştıran ifadelerin geçmesi, ulemanın medrese sisteminin işleyişini belirlemede ve bu konuda belirli bir geleneğin oluşturulmasında etkili olduğunu göstermektedir. Osmanlı medrese sisteminde, bilim ve düşünce tarihinde önemli kırılmaların yaşanmasında da ulemanın etkisi bulunmaktadır.

3. İlim Geleneğinin Etkisi

Osmanlı âlimleri genellikle belirli seviyede eğitim-öğretim aldıktan sonra⁴⁰ yüksek tahsillerini hocalarının da tavsiyesiyle İslam dünyasının o dönemlerde tanınmış ilim merkezleri olan Suriye, Mısır veya İran ve Orta Asya’daki medreselerde yapmışlardır. Mısır ve Suriye’de dini ve hukuki ilimler ile bunlara temel teşkil eden tefsir, hadis, tarih, edebiyat ve kavaide dair ilimler; İran, Horasan ve Mâvereünnehir bölgelerinde ise riyaziye, hey’et, kalam ve felsefeye dair olan ilimleri tahsil etmişlerdir. Daha sonra Osmanlı ülkesine ve Anadolu’ya gelerek medreselerde tedrisatta (eğitim-öğretimde) bulunmuşlardır.⁴¹ Bu coğrafyalardaki medreselerden elde edilen bilgiler ve

³⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 187.

³⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 188.

⁴⁰ İlimlerin Osmanlı medreselerindeki okunma sistemine bakıldığında, tam teşekküllü bir medresede veya İslamî ilimleri kâmil düzeyde okutmayı düşünen bir müderrisin programında ilimler üç kademede; *iktisar*, *iktisa* ya da *iktisad* ve *istiksa* seviyelerinde, bazen bu üç seviyede de kademeli olarak tahsil edilirdi. İsmail Kara, *Tarih Bilmez İlim Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 32; *Kevâkib-i seb’a Risâlesi*, (çev. Nasuhi Ünal Karaarslan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 69-70 (51/b-52/a); Saçaklızâde (eş-Şeyh Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar’âsi), *Tertîbü’l-ulûm*, (çev. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan), Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009, s. 238-247.

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 237; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû’l-ahbâr: C. II: Fatih Sultan Mehmed Devri: 1451-1481*, s. 205, 207, 217; İpşirli, “İlmiye”, s. 141-142.

buralardaki hâkim ilmi anlayış ve tedris gelenekleri, ileride teşekkül edecek olan Osmanlı medreselerindeki ilim anlayışı ve eğitim geleneği üzerinde etkili olacaktır.⁴²

Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olduğu klasik İslam ilim ve düşüncesinin zirve yaptığı XI. ile XIII. yüzyıllarda⁴³ Osmanlı ulemasını ve ilim zihniyetini derinden etkileyen iki âlim yukarıda bahsi geçen bölgelerde yaşamıştır. Bunlardan bir Gazzali (ö. 505/111) diğeri ise Fahreddîn-i Râzi'dir (ö. 606/1210). Gazzali, Selçuklular'ın ünlü Nizâmiye medreselerinin en tanınmış müderrisi idi. Ayrıca felsefeye karşı sert tenkitlerde bulunmuş, diğeri taraftan ise Sünnî İslam düşüncesiyle tasavvuf arasındaki çekişmeleri mükemmel bir ilmi ve fikri performansla bertaraf etmiştir.⁴⁴ Şeyhu'l-ulema unvanını almaya hak kazanmış Râzi ise tefsir, hadis, kelam, felsefe, tıp, riyaziye, edebiyat ve diğeri akli ve nakli ilimlerde pek çok eser yazmış olup icazet silsilesi birkaç yolla İmam Gazzali'ye ulaşmaktaydı.⁴⁵

İslam ilim geleneğinin teşekkülünde ve hatta yeniden şekillenişinde çok önemli bir rolü bulunan İmam Gazzali'nin Osmanlı müderrisleri üzerinde derin bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunu, Osmanlı medrese geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan Saçaklızâde Muhammed ibn Ebî Bekr el-Mar'aşî'nin *Tertîbü'l-ülûm* adlı eserinde neredeyse her bahiste *İhyâü ulûmi'd-dîn*'e ve bazı bölümlerde de *el-Münkız mine'd-dalâl*'e gönderilerde/atıfta bulunmasından anlamaktayız. Bu durum, İmam Gazzali'nin XVIII. yüzyılın birinci yarısında Osmanlı müderrisleri arasında güçlü bir otoriteye sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁶ Binaenaleyh medreselerde Gazzali ve Râzi çizgisinde “ilmi bir geleneğin” uzun yıllar hatta asırlarca devam ettiği anlaşılmaktadır.

İlk Osmanlı medresesi olan İznik Orhaniyesi'nin ilk müderrisi olan Dâvûd-ı Kayserî (ö. 750/1350), Râzi ekolündendir. Ayrıca aynı medresenin müderrislerinden

⁴² Ahmet Yaşar Ocak, “İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı”, *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar*, (26-29 Haziran, 1985, Tokat), Ankara 1986, s. 32-33; Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 327; M. Hulusi Lekesiz, “Osmanlı İlimi Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Yurdu*, C. 11, S. 49, Eylül 1991, s. 20; Nasuhi Ünal Karaarslan, *Kevâkib-i seb'a Risâlesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. XV-XVIII; Unan, “*Osmanlılarda Medrese Eğitimi*”, yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/academicarticles.html.

⁴³ Ocak, “İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı”, s. 32; Lekesiz, “*Osmanlı İlimi Zihniyeti*”, s. 20-21.

⁴⁴ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 334.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 83.

⁴⁶ Âdem Akın, Remzi Demir, “Saçaklızâde Muhammed ibn Ebî Bekr el-Mar'aşî ve *Tertîbü'l-ülûm* Adlı Eseri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 16, Yıl: 2004, s. 10, 15.

Alâeddin Esved (ö. 800/1397) öğrenimini İran'da tamamlamış ve Osmanlı topraklarına gelmiş bir âlimdir.⁴⁷ Bütün bunların yanında pratik, akli ve felsefi nitelik arz eden Râzi ekolü, Osmanlı medreselerinde Molla Fenârî (ö. 834/1431) tarafından kurulmuş, talebelerinden Molla Yegân (ö. 865/1461) ve onun talebesi Hızır Bey (ö. 863/1459) tarafından da geliştirilmiştir. Bu ekol, Osmanlı uleması arasında seçkin bir yere sahip olan Hocazâde Muslihuddin Efendi (ö. 893/1488) gibi âlimlerce devam ettirilmiştir. XV. yüzyılda Molla Lutfî (ö. 900/1495), XVI. asırda talebesi İbn Kemal/Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) ve onun talebesi Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) tarafından temsil edilmiştir. Bu âlimler aynı zaman Osmanlı ilim zihniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde rol oynamış önde gelen ulema dandır.⁴⁸

Osmanlı Devleti kurulmadan yaklaşık yüz sene önce yaşamış olan Râzi, Osmanlı âlimlerini öğrencileri ve kitapları vasıtasıyla etkilemiştir. Adudüdin el-İcî'nin (ö. 756/1355) Osmanlı medreselerinde oldukça revaç bulan kelim eserleri *el-Mevâkıf*, Râzi'nin *el-Muhassal* isimli eserine dayanmaktadır.⁴⁹ Eserleriyle Osmanlı medrese eğitim ve öğretiminin temellerini şekillendiren ve Osmanlı ulemasının büyük önem atfettiği Sa'deddîn Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413), Râzi geleneğinin takipçisidir.⁵⁰ Her iki şahsiyetin eserleri XV. yüzyıldan itibaren asırlarca Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve ulema arasında büyük itibar görmüştür.⁵¹

Râzi anlayışı XVI. yüzyılda İbn Kemal/Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi gibi Osmanlı resmi düşünce ve ideolojisini temsil eden ulemanın düşünce ve uygulamaları üzerinde etkili olmuştur. Bu iki âlimin ve yetiştirdiği talebelerinin yazdığı eser ve şerhler Osmanlı medreselerinde revaç bulmuş ve okutulmuştur. Râzi'nin meşhur tefsiri *Mefâtîhu'l-gayb* Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve medreselerde okutulan başta *Bezzâvî* olmak üzere birçok tefsirin üzerinde de etkisi söz konusu olmuştur.⁵²

⁴⁷ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 335.

⁴⁸ Lekesiz, "Osmanlı İlmî Zihniyeti" ,s. 23; Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 336.

⁴⁹ Yazıcıoğlu, "XV. ve XVI. Yüzyıllardaki Kelam Eğitiminin Tenkidi", s. 280-295.

⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, "Fahredden er-Razi ve Tefsiri", *Ankara Ü. İlahiyat F. Dergisi*, S. 2, Yıl: 1977, s. 7-57.

⁵¹ Lekesiz, "Osmanlı İlmî Zihniyeti" , s. 24.

⁵² Lekesiz, "Osmanlı İlmî Zihniyeti" ,s. 24; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahredden er-Razi", *DİA*, XII, s. 93.

Osmanlı devletinin kurulmakta olduğu yıllarda ülkeye, Türk ve İslam dünyasından her sınıf ve meslekten insan gelmiştir. Bunlar arasında bürokratlar, medreseli âlimler, tarikat üyeleri ve dervişler yer almıştır.⁵³

İlk Osmanlı padişahlarının davetleri ile meşhur ilim merkezlerinden bilginler Osmanlı ülkesine ya tamamen yerleşmek ya da kısa veya uzun bir müddet kalmak üzere gelmişlerdir. Özellikle Selçuklu Devleti'nin çöküşüyle siyasi ve sosyal huzurun kalmamasından ötürü Anadolu'daki Konya, Kayseri ve Sivas gibi ilim ve kültür merkezlerinde yetişen âlimlerin, daha istikrarlı kabul ettikleri Osmanlı topraklarına geldikleri görülmektedir.⁵⁴

Fatih Sultan Mehmed Semerkand'dan Alâeddin Ali Kuşçu'yu İstanbul'a çağırması, o da kendi seçtiği iki yüz kadar Orta Asya ve İranlı âlimi yanında getirmiştir.⁵⁵ Kuruluş döneminde daha çok olmak üzere yine yükseliş dönemi Osmanlı medreselerinde Arabî, Acemî, Tûsî, Semerkandî gibi nisbelerde âlimlerin olması onların diğer İslam coğrafyalarından geldiklerini açıkça göstermektedir. Osmanlı ülkesine gelen bu âlimlerin pek çoğu Sa‘deddin et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf Cürçânî gibi üstatların rahle-i tadrîsinden geçmiştir. Bu âlimler geldikleri muhitlerdeki felsefî tartışmaları Osmanlı diyarına getirerek hayli canlı bir ilmi ortamın oluşmasını da sağlamışlardır.⁵⁶ Ayrıca dışarıdan gelen bu âlimler pek çok talebe yetiştirmişlerdir. Zira Osmanlı âlimlerinin icazetnâmelerindeki hoca silsilesine bakıldığında, hocaların büyük çoğunluğunun Türk-İslam coğrafyasının değişik mahallerinde doğmuş ve yetişmiş kişiler olduğu görülmektedir.⁵⁷

İslam dünyasının farklı yerlerinde pek çok şerh ve haşiyesi yapılan, İslami ilimlerin teşekkül devrine nispet edilen İslam ilim ve kültürünün kurucu klasikleri,

⁵³ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıf ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Yıl: 1942, s. 312.

⁵⁴ Unan, “Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Meselesi”, yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/academicarticles.html; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, Yıl: 2008, s. 26-27.

⁵⁵ Halil İnalçık, *Şair ve Patron*, 7. Basım, Doğu Batı, İstanbul 2016, s. 11; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr: C. II: Fatih Sultan Mehmed Devri: 1451-1481*, (haz. M. Hüdayi Şentürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 197; Taşköprülüzâde, *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye Tercümesi*, Mecdi, İstanbul Hicrî 1269, s. 183.

⁵⁶ İpşirli, “İlmiye”, s. 141-142.

⁵⁷ Hasan Özer, “Molla Hüsrev'in Fatih'e Sunduğu Fıkıh Usûlü Risâlesinin Tahlil ve Tercümesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 30, Yıl: 2017, s. 49-52.

Osmanlı medreselerinde de okunmuş ve okutulmuştur. Yine bu kitapların Osmanlı âlimleri tarafından çok sayıda şerh ve haşiyesi yapılmış, bunlar da medreselerde talim ve tahsil edilmiştir.⁵⁸

Osmanlı medrese geleneğinde takip edilen kitapların özellikleri ve müelliflerinin kimliği, eğitim programlarının oluşma biçimine işaret etmektedir. Medreselerde İslam dünyasının genelinde tanınan Gazzali, Ebû Hafs en-Neseffî, Adudüddîn el-Îcî, Sa‘deddîn et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf Cürçânî, Kâdî Beyzâvî, Zemaşşerî ve Râzî gibi âlimlerin klasik metin haline gelmiş eserleri, ders kitabı olarak takip edilmiştir.⁵⁹ XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı medreselerinde okutulan otuz üç kitaptan on üçü İran’da, onu Mısır’da, yedisi Mâverâünnehir, Hârizmşah ve Fergana’da, üçü Anadolu ve Horasan’da yetişen müellifler tarafından yazılmıştır.⁶⁰ Bu durum, Osmanlı medrese sisteminin ve geleneğinin şekillenmesinde İslam coğrafyasının önemli ilim ve kültür merkezlerinde yetişmiş bilginlerin ve eserlerinin etkisini ortaya koymaktadır.

Osmanlıların kendisinden önceki İslam ve Türk devletlerinin muhtelif bölgelerindeki ilim ve eğitim geleneğini alıp, kendilerine mal ederek bu geleneği medrese sistemi ve eğitim-öğretim anlayışlarında sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu geleneğin başlıca temsilcileri olan Gazzali ve Fahrüddîn-i Râzî’nin Osmanlı ilim zihniyeti, uleması ve medreseleri üzerindeki etkisinin çok belirgin olduğu dikkat çekmektedir. Bu geleneğin taşınması ve etkisinin hissedilmesinde, ülkeye çeşitli sebeplerle gelen ya da davet edilen âlimlerin, ilim tahsili için İslam kültür ve medeniyetinin önemli merkezi konumundaki bölgelere ve şehirlere giden veya gönderilen talebelerin ve asırlardır İslam coğrafyasında okutulması teamül haline gelmiş kitapların önemli rol oynadığı fark edilmektedir.

4. Medreseyi İnşa Edenlerin (Vâkıfların) Etkisi

⁵⁸ Kara, *Tarih Bilmez İlim Hatırlamaz Şerh ve Haşiyeye Meselesine Dair Birkaç Not*, s. 14, 28- 35.

⁵⁹ İpşirli, “Medrese”, s. 328.

⁶⁰ Lekesiz, “*Osmanlı İlmî Zihniyeti*”, s. 26-27; İpşirli, “Medrese”, s. 329.

Osmanlı Devleti'nde iç-dış güvenlik ve adliye hizmetleri hariç, bugün modern dünyanın ürettiği bütün kamu hizmetleri vakıf eliyle yerine getirilmiştir.⁶¹ “*Medrese denildiğinde mutlaka iyi bilinmesi gereken kurumlardan biri vakıflardır. Kökeni İslam’ın ilk dönemlerine kadar giden, devletle halk arasında bir ara kurum işlevi gören, devlet hizmetleri yapan kurumların ontolojisi, hukuki temelleri, mali işletim sistemi ve devamı ile devletle olan ilişki biçimi anlaşılmadan medresenin de anlaşılması zordur. Zira hemen her medrese bir vakfa bağlıdır ve onun desteği ile varlığını sürdürmüştür.*”⁶²

Osmanlı Devleti'nde eğitim hizmetlerinin finansmanı, yönetimi ve idari yapılanmasında vakıf sisteminden yararlanılmıştır.⁶³ Selçuklular zamanında başlayıp, Osmanlılar zamanında büyük bir hızla gelişen medreselerin büyük bir kısmının yapımı, korunması, geliştirilmesi ve giderlerinin karşılanması vakıflar yoluyla sağlanmıştır.⁶⁴

Yönetim kurulu veya müteveli heyeti tarafından idare edilen vakıflar, kurucusu tarafından vasiyet edildiği biçimde oluşturulmuştur.⁶⁵ Bu hususlar ise vakfiyelerde açıkça belirtilmiştir. Vakfiyelerde, medreseyi yaptıran kişilerin birtakım şartlar ileri sürdükleri görülmektedir. Medreseyi yaptıran gerek halktan bir hayırsever gerekse bir devlet adamı olsun; yaptıranın zihninde, kendine göre bir eğitim anlayışı ve ders ya da eğitim programı mevcuttur. Bunu da medresenin vakfiyesine yazdırır. Dolayısıyla belli bir öğretim programının uygulanması ister istemez söz konusudur.⁶⁶ Dolayısıyla medreselerin eğitim öğretim anlayışlarının üzerinde, vakfi kuranın (vâkıf) ve yöneten müteveli heyetinin hayat görüşü ve eğilimleri etkili olmuştur.⁶⁷

Medreseyi kuran vâkıfların/bânilerin ders programları üzerinde etkili oluşunu gösteren iki örnek vermek konumuz açısından önemli olacaktır. Osmanlı Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın (ö. 806/1404) oğlu Umur Bey'in (ö. 865/1461) Bergama'da kurduğu

⁶¹ Bahaeddin Yediyıldız, “Müesseseler-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 15, Yıl: 1982, s. 24; Adnan Ertem, “Açılış Konuşması”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s. 6.

⁶² Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, s. 52.

⁶³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 26. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2014, s. 112-113.

⁶⁴ İbrahim Ateş, “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 14, Yıl 1982, s. 31; Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA*, XLII, s. 480-482.

⁶⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 583.

⁶⁶ Atay, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler”, s. 172.

⁶⁷ Yediyıldız, “Vakıf”, s. 480-482.

ve günümüze vakfiyesi dışında bir şey ulaşmayan medresenin vakfiyesinde sadece tefsir, hadis, fıkıh usulu ve fûrûunun okutulması, felsefî ilimlerin ise kesin olarak okutulmaması şartı bulunmaktadır. Yine II. Murad, 1435'te Devletin başkenti Edirne'de, özellikle hadis eğitimi için Dârülhadis Medresesi inşa ettirmiştir. Medresenin vakfiyesinde; “Müderrisler, talebelere ulûm-ı şer'iyeye ve fûnûn-ı edebiyeye (tarih, belâgat, meânî gibi ilimler) öğreteceklerdir. Bunun dışında kalan felsefî ilimleri okutmayacaklardır. Burada her gün müderrisler hadis ve onunla alakalı konularda ders vereceklerdir.”⁶⁸ ifadeleri geçmektedir.⁶⁹

Vakıf kurumları olan medreselerin ilk müderrisleri genellikle medresenin bânisi tarafından seçilirdi. Bu konuda en güzel örnek Gazanfer Ağa Medresesi'dir. Medresenin bânisi olan Gazanfer Ağa, müderris tayini hususunda çok titizlik göstermiş ve müderriste ne tür nitelikler olması gerektiğini vakfiyesinde belirtmiştir. Gazanfer Ağa, medreseyi yaptırmadan önce burada ders verecek yetkin bir müderris aramaya başlar. Bazı dostlarıyla konuşur ve ilmine çok güvendiği Nişancı Abdülmuhyi Paşa'ya bu hususu danışır. Elli akçelik müderrisliğe talip olan Seyfizâde; şeyhülislam, kazaskerler ve ulemanın hazır bulunduğu bir heyet huzurunda başarılı bir imtihan geçirir. İmtihan heyetinin padişaha, onun ilim ve fazlına şehadet eden bir mahzar sunmaları üzerine Seyfizâde, Gazanfer Ağa Medresesi müderrisliğine getirilir.⁷⁰ Bu durum, medrese bânisinin bir müderrisin seçiminde ve tayininde oynadığı rolü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Genel olarak bakıldığında Osmanlı ve Selçuklu'da medrese eğitimi yerleşik bir geleneğe göre yürütülmektedir. Bunu, değişik asırlarda ve bölgelerde kurulan medreselerin vakfiyelerinde görüldüğü üzere –hemen hiçbirisinde- ders programı denebilecek ayrıntılara yer verilmeden, çok kısa ve kalıplaşmış ifadelerin varlığından anlamaktayız. Vakfiyelerde belirtilen hususların, modern çağların yüksekökol veya

⁶⁸ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Edebiyat F. Basımevi, İstanbul 1984, s. 221.

⁶⁹ İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, s. 875.

⁷⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 23.

üniversitelerin müfredat programlarına hiçbir benzerliği düşünülemez.⁷¹ Nitekim vakfiyelerde, medreselerde okutulan derslerin isimleri verilmemektedir.⁷²

Medresedeki eğitim programlarının şekillenmesinde, medrese vakıflarını kuran kişi veya mütevellilerinin az da olsa etkilerinin olduğu görülmektedir. Zira bu hususta vakfiyelerde birbirine benzer ifadelerle “okunması adet olan kitaplardan ulûm-i mûtebere (ulûm-i şer’iyye) ile mûteber maarif’in medreselerde okutulması istenmektedir. Dolayısıyla bazı medrese vakfiyelerinden anlaşıldığı kadarıyla medreselerde okutulan dersler ve kitaplar geleneğe bağlı olarak genellikle aynıdır.⁷³

Osmanlı Devleti başta eğitim olmak üzere pek çok kamu hizmetini vakıflar eliyle yerine getirmiştir. Bir eğitim kurumu olarak medrese, varlığını bir vakfın desteğiyle sağlamıştır. Vakfı kuran kişiler, vakıf kuruluş senedi olan vakfiyelerde birtakım vasiyetlerde bulunmuş ve şartlar ileri sürmüştür. Bunlar arasında medreselerde, ne tür ilimlerin okutulacağı da yer almaktadır. Yine vakıf kurucularının müderrislerin atanmasında da söz sahibi oldukları görülmektedir. Binaenaleyh medreseler kısmen de olsa bağlı oldukları vakfın kurucusunun ve idare eden müteveli heyetinin dünya görüşünün etkisi altında kalmıştır.

5. Müderrisin Etkisi

Müderrislik, Osmanlı ilmiye teşkilâtında kadılık ve müftülükte birlikte üç temel görevden biridir. Medreselerin idaresi ile eğitim-öğretim işlerinden sorumlu olan hocalara müderris denir. “Klasik İslam medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de eğitim ve öğretim faaliyetinin temelini müderris teşkil eder. Medrese aslında bir kurum veya yapı olarak bir önem taşımaz, buradaki müderrisin bizzat kendisi ön plandadır. Müderrisin belirleyici olduğu bu anlayış İslam dünyasında teşekkül eden bir gelenek halinde Osmanlılara da yansımıştır. Bundan dolayı icazetnâmelerde medrese adı geçmeyip müderrislerin ve onlardan okunan derslerin,

⁷¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Tarihiçiliğinin İlk Safhası (1916-1965) Keşif ve Tasarlama Dönemi”, *Bellekten*, C: LXIV, S: 240, Yıl: Ağustos 2000, s. 572.

⁷² Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 44.

⁷³ Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 20.

kitapların ismi zikredilir."⁷⁴ Medreselerde, tahsil ve tedris faaliyetlerinde asıl mihver, müesseseler (mektep, medrese) değil müderrislerdir.⁷⁵ Müderrisler, öğrencilerin seçilmesi, kaynakların öğrenci ve hizmet sahiplerine dağıtılması ve medresenin yönetiminden sorumluydular.⁷⁶

Medrese ders programlarıyla ilgili eserler, ulemanın üzerinde uzlaştığı bir vasatın bulunduğunu gösterse de her bir hocanın/müderrisin ilmi birikimine bağlı olarak, bizzat kendisinin seçtiği ilmi sahalara ve kitaplara da işaret etmektedir. Hatta aynı ilim dalında dahi her hocanın takip ettiği farklı metinler bulunabilmektedir. Örneğin; İbrahim Hakkı'nın, bilinen/yaygın klasik medrese tertibinin dışında aruz, Farsça, edebiyat, tasavvuf ve tıp gibi konulara *Tertib-i ulûm* adlı eserinde yer vermesi, medrese ders programlarında hoca tercihinin etkisine işaret etmektedir. O'nun Erzurum bölgesi başta olmak üzere, İstanbul, Kâhire ve ayrıca seyahat amacıyla geçtiği diğer yerleşim yerlerindeki medreseler ve ilmi ortamlar ile ilgili gözlemlerinin eserine yansımış olması, Osmanlı coğrafyasının genelinde hoca/müderrisin tercihinin ya da ilmi birikiminin ders programlarındaki etkisini göstermesi adına önemlidir.⁷⁷

Saçaklızâde'nin "Osmanlı medrese geleneği" ile ilgili yazdığı *Tertibü'l-ulûm* adlı eserinde; Osmanlı medrese eğitimi ya da ders programlarını ihtiva eden diğer eserlerle karşılaştırıldığında temelde büyük bir benzerlik olmakla birlikte, bazı ilimlerde farklı kitaplar zikredilip tavsiye edilmektedir.⁷⁸ Saçaklızâde Osmanlı medreselerinde uzun yıllar okutulmakta olan, özellikle *Şerhü'l-Makâsîd* ve *Şerhü'l-Mevâkıf* dışındaki kelimeler ders kitaplarını ve müelliflerini eleştirerek, medreselerde okutulan müteahhirün dönemi kelimelerle meşgul olmanın talebenin kalbini karartacağını ve onları manevi tehlikelere düşüreceğini savunmaktadır.⁷⁹ Bu durum, Osmanlı medreselerinde,

⁷⁴ Mehmet İpşirli, "Müderris", *DİA*, XXXI, s. 468; a.mlf., "Mehmet İpşirli İle Medreseler ve Ulema Üzerine", *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, C. 6, S. 12, Yıl: 2008, s. 451-470.

⁷⁵ Fahri Unan, "Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine", *OTAM (Ankara Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Araştırma Merkezi Dergisi)*, S. 8, Yıl: 1997, s. 375-376.

⁷⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 177.

⁷⁷ Şükran Fazlıoğlu, "Talim ile İrşad Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı", *DİVAN Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S. 18/1, Yıl: 10, İstanbul 2005, s. 163.

⁷⁸ Âdem Akın, Remzi Demir, "Saçaklızâde Muhammed ibn Ebî Bekr el-Mar'aşî ve *Tertibü'l-ulûm* Adlı Eseri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 16, Yıl: 2004, s. 1-64.

⁷⁹ Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Kelam İlminin Meşruiyeti Sorunu", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Güz 2016, s. 18-19.

müdrislerin kişisel tercihlerinin ve akademik birikimlerinin ders programlarının şekillenmesinde önemli olduğunun bir işaretidir.

Osmanlı medreselerinde aşağı dereceli medreseler de denilen Hâşiye-i Tecrîd medreselerinde, talebenin derecesi yükseldikçe *Tevâlî* ve en son *Mevâkıf* ve şerhleri tedris edilmekteydi. Müdrisler kelimelerinde bu *Tecrid* ve *Tevâlî* şerhlerinden hangisini isterse onları okuturlardı. Yine aşağı dereceli medreselerde fıkıh dersinden müdrislerin ilmi kudreti ölçüsünde fıkhi metinleri ve şerhleri okutması tavsiye edilmiştir.⁸⁰

Medreselerde, müdrislerin ilmi ihtisaslarına göre okutulan ders metinleri ve şerhler değişebilmektedir. Ülkenin farklı şehirlerindeki medreselerde müdrislik yapan Taşköprülüzâde Ahmed İsmâüddin Efendi ile diğer müdrislerin okuttukları kitapların farklılığı bu konuda bir fikir verir niteliktedir. Müdris olarak öğretim hayatına başladığı ilk medreseden Sahn-ı Semân Medresesi'ne kadar Taşköprülüzâde, kelimelerden *Hâşiye-i Tecrîd* ile *Mevâkıf* şerhini; belâgatten *Mutavvel* ile *Miftâh* şerhini; ferâizden Seyyid Şerîf Cürcânî'nin *Ferâiz* şerhini; usûl-i fıkıh'tan *Tenkîh*, *Tavzîh* ve *Telvîh*'i; fıkıhtan *Hidâye*'yi; hadisten *Mesâbîh*, *Meşârik* ve *Sahîh-i Buhârî*'yi; tefsirden ise *Bezvâvî*'yi okutmuştur. Diğer müdrisler de ihtisaslarına göre mantıktan *Şerh-i Metâlî*, *Şerh-i Şemsiye* ve diğer mantık kitaplarını ve belâgatten *Muhtasar* (*Şerh-i Telhîsü'l-miftâh*), kelimelerden *Tevâlî* şerhi, usûl-i fıkıhtan *Muhtasar-ı Müntehâ* şerhi olan *Şerh-i Adûd*, tefsirden *Keşşâf* (Zemahşerî) gibi ihtisaslarına göre çeşitli eserler okuturlardı.⁸¹

Fatih Sultan Mehmed medreseleri inşa ettirdiğinde programlarıyla ilgilenmiş, zamanının bilginleri ile ana dersleri ve kitaplarını programa yerleştirmiştir. Ancak yardımcı, yani yan ilim dallarında müdrisleri serbest bırakmıştır.⁸² Sahn-ı Semân medreseleriyle ilgili Kanûn-i talebe-i ulûm'da (Kanûn-i örfiye-i Osmânî) müdrislere seçecekleri kitapları okutmalarına ve fıkıh metinleri ile şerhlerini de bu alandaki ilmi yeterliliklerine göre okutmalarına müsaade edilmiştir.⁸³

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 31-32.

⁸¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 50-51.

⁸² Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", s. 172.

⁸³ Şerafettin Yalçınkaya, "Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 39-46; Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", s. 174.

Osmanlı medreselerinde, medresenin kendisinden ziyade müderris ve onun okuttuğu kitaplar ön plana çıkmaktadır. Müderris, medresenin de içerisinde yer aldığı külliye'nin mütevellisi adına medresenin her türlü yönetim ve eğitim işlerinden sorumluydu. Müderrisin ilmi birikimi, dünya görüşü ve kişisel tercihi medresede okutulacak kitapların belirlenmesinde de belli oranda etkili olabilmekteydi.

Sonuç

Eğitim sistemlerinin ve kurumlarının oluşum ve gelişimini etkileyen zaman ve çevre şartlarına göre değişen faktörler bulunmaktadır. Günümüzdeki eğitimi etkileyen faktörlerle birebir örtüşmese de bu durum Osmanlı eğitim sistemi ve medrese kurumları için de geçerlidir. Genel hatlarıyla Osmanlı medrese eğitimini etkileyen faktörleri devlet otoritesi/iradesi, ulema, ilim geleneği, vâkıf/bâni ve müderris olarak sıralamamız mümkündür.

Devlet kurumu olarak medreseler, Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün teşebbüsüyle kurulmuştur. Nizâmiye adıyla ülke coğrafyasının birçok yerinde inşa edilen medreseler, devletin hâkim zihniyetini ve ilim anlayışını vatandaşlarına benimsetme hedefine sahip olmuştur. Özellikle Şîî propagandasına karşı en etkili mücadelenin, Ehl-i Sünnet anlayışına uygun ilim ve bilginin üretileceği ve öğretimin gerçekleştirileceği medreseler yoluyla mümkün olacağı düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti, başta Selçuklular olmak üzere, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin siyasi mirasının yanında ilim ve fikir zihniyetine ve eğitim anlayışına da mirasçı olmuştur. Her ne kadar vakıf çatısı altında olsa da Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren medreseleri kuranların başta padişahlar olmak üzere üst düzey devlet adamlarının olması, medrese eğitim sistemi ve müfredat programlarında devlet otoritesinin etkisini anlaşılır kılmaktadır.

İstanbul'un fethiyle birlikte devlet yönetiminde merkezileşme anlayışı benimsenmeye başlanmış, bu anlayış kendini eğitim alanında da hissettirmiştir. Bu itibarla Fatih idari ve eğitim yapılanmasıyla bizzat ilgilendiği Sahn-ı Semân medreselerini kurmuştur. O, bu eğitim kurumlarında görev alacak gerek Osmanlı ülkesindeki gerekse diğer İslam coğrafyasındaki önde gelen bilginleri payitahta

toplamaya çalışmıştır. Böylece devletin siyasi, akademik ve kültürel hamlelerinde âlimlerden ve medreselerden azami ölçüde yararlanma imkânı da sağlanmıştır. Bu anlayış Kanuni'nin inşa ettiği Süleymaniye medreselerinde de sürdürülmüştür. Nitekim kurucuları devlet otoritesini temsil eden padişahlar olan bu iki medresenin eğitim anlayışı, kendilerinden sonra faaliyete geçen medreseler tarafından asırlar boyunca büyük oranda örnek alınmıştır. Kanunnâmelerde medreselerin ıslahıyla ilgili geçen “kânûn-i kadîme uyulması” şeklindeki ibare de bu iki medresenin eğitim anlayışının benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Osmanlı dünya görüşünün ve zihniyetinin oluşmasında, ulemanın önemli rolü olmuştur. İlimiye sınıfı olarak teşkilatlanmış ulema, özellikle ilk dönemlerde padişahın çevresinde toplanarak devletin yeni yapısını organize etmeye çalışmıştır. Hatta kuruluş ve yükseliş devrinde hükümdarların mutlak iradesini sınırlandıracak derecede etkili olmuştur. Ulemanın eski güç ve nüfuzu, II. Mahmud'un saltanat yıllarından itibaren kaybolmaya başlasa da Osmanlı Devleti'nin yıkılışına, hatta Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar devam etmiştir.

Ulema XVI. yüzyıldan itibaren özellikle eğitimi ve yargıyı inhisarına almıştır. Bunun tabii neticesi olarak medrese ve ilmiye sistemiyle ilgili kanunnâmelerin hazırlanmasında ve karar alma mekanizmasında da etkili olmuştur. Ayrıca medrese sistemi ile Osmanlı bilim ve düşüncesinde önemli tarihi kırılmaların yaşanmasında da yine ulemanın önemli payı olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olduğu klasik İslam ilim ve düşüncesinin zirve yaptığı XI. ile XIII. yüzyıllarda Osmanlı ulemasını ve ilim zihniyetini derinden etkileyen Gazzali ve Râzi gibi âlimler İran, Türkistan, Mâverâünnehir, Horasan, Mısır ve Suriye gibi ilim merkezlerinde yaşamışlardır. Osmanlı âlimleri özellikle yüksek tahsillerini yapmak üzere bu coğrafyalara gitmişler ve eğitim gördükleri medreselerdeki eğitim ve ilim anlayışlarını Osmanlı medreselerine taşımışlardır. Yine Türk-İslam bölgelerinden gerek padişahların daveti gerekse diğer başka nedenlerden ötürü Osmanlı ülkesine gelen âlimler, yaşadıkları muhitlerin ilim ve fikir dünyası ile eğitim anlayışlarını Osmanlı medreselerine intikal ettirmişlerdir. Osmanlı ilim zihniyetinin ve medresenin oluşması ve gelişmesinde, medreselerde okutulan ders kitaplarının da

etkisinin olduğu gör÷lmektedir. Bunların başta Gazzali ve Râzi gibi bilginlerin ve hoca silsilesi bakımından onların talebesi konumundaki âlimlerin İslam dünyasında klasik haline gelmiş eserleri ve şerhlerinin olduğu gör÷lür.

Osmanlı Devleti birçok kamu hizmetini vakıf yoluyla finanse etmiştir. Bu itibarla medreselerin büyük bir kısmının yapımı, korunması, geliştirilmesi, müderris ve çalışanların maaşları ve talebelerin ihtiyaçları gibi giderleri vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır.

Resmi devlet görüşünün dışında, vakıf sahibinin ve mütevellisinin dünya görüşü ve eğilimleri de medreseler üzerinde etkili olmuştur. Bu kişilerin eğitim anlayışlarının medresenin yönetim ve eğitim işleyişine tesir ettiğine dair tarihi örnekler mevcuttur. Bu anlamda Bergama’da bir medresenin vakfiyesinde, felsefi ilimlerin kesin olarak okutulmamasına dair ifadeler, vâkıfların medrese ders programları üzerindeki etkisinin bariz yansımalarıdır.

Osmanlı medrese eğitiminde, medreseden ziyade müderris ön plana çıkmaktadır. Bu durum, icazetnâmelerde medrese adının yerine müderrislerin ve onlardan okunan kitapların isimlerinin zikredilmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca genellikle medreseyi de bünyesinde barındıran külliye’nin mütevellisi; öğrencilerin seçilmesi, kaynakların öğrenci ve hizmet sahiplerine dağıtılması ve medresenin yönetimi gibi işleri müderrise vermekteydi. Bununla birlikte müderrislerin ilmi ihtisasları, birikimleri, kişisel tercihleri ve dünya görüşleri de, medreselerde okutulan ders kitapları ve metinleri üzerinde etkili olmuştur.

Kaynaklar

Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

Ahmed, Shahab-**Filipovic**, Nenad, “Sultan’ın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman’ın 1565 (973) Tarihli Fermanı’nda Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı”, *Osmanlı Eğitim Mirası*, (haz. Mustafa Gündüz), 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2015.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Akın, Âdem-**Demir** Remzi, “Saçaklızâde Muhammed ibn Ebî Bekr el-Mar'aşî ve Tertîb'ül-ulûm Adlı Eseri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 16, Yıl: 2004.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, 26. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2014.

Atay, Hüseyin, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 13, Yıl: 1981.

Ateş, İbrahim, “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 14, Yıl: 1982.

Balay, Refik, “Okula Toplumsal Katılım (Okul-Çevre İlişkileri)”, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetim*, (edit: H. B. Memduhoğlu, K. Yılmaz), Pegem Akademi, 7. Baskı, Ankara 2015.

Barkan, Ömer Lütfi “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıf ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Yıl: 1942, Ankara 2006.

Baltacı, Cahit, *XV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 2. Baskı, İFAV, İstanbul 2005.

Beyazıt, Yasemin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi”, *Belleten*, C. LXXVIII, S. 283, Aralık 2014.

_____, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Edebiyat F. Basımevi, İstanbul 1984.

Cerrahoğlu, İsmail, “Fahredden er-Razi ve Tefsiri”, *Ankara Ü. İlahiyat F. Dergisi*, S. 2, Yıl: 1977.

Çakmakoğlu, Seda, *Koçi Bey Risaleleri*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2008.

Çelebi, Ahmed, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (ter: Ali Yardım), 3. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul 1998.

Demirci, Osman, “Medrese Geleneğinde Kelam İlminin Meşruiyeti Sorunu”, *KATÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Güz 2016.

Ertem, Adnan, “Açılış Konuşması”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012.

Fazlıoğlu, Şükran, “Talim ile İrşad Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı”, *DİVAN Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Yıl: 10, S. 18/1, İstanbul 2005.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr: C. II: Fatih Sultan Mehmed Devri: 1451-1481*, (haz. M. Hüdayi Şentürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, XLII, İstanbul 2012.

Gündüz, Mustafa, *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*, 2. Basım, Doğu Batı Yay., İstanbul 2015.

_____, *Osmanlı Eğitim Mirası*, 2. Basım, Doğu Batı Yay. İstanbul 2015.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, Bursa 2008.

_____, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Emin Yayınları, Bursa 2013.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, *Bellekten*, C. LXVI, S. 247, Yıl: Aralık 2002.

_____, “Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965) Keşif ve Tasarlama Dönemi”, *Bellekten*, C: LXIV, S: 240, Yıl: Ağustos 2000.

İlğan, Abdurrahman, “Örgüt ve Yönetim Bilimine Giriş”, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetim*, (edit: H. B. Memduhoğlu, K. Yılmaz), Pegem Akademi, 7. Baskı, Ankara 2015.

İnalçık, Halil, “Osmanlılarda Vakıf ve Vakfiye”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunun Klasik Çağı (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 23. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

_____, *Şair ve Patron*, 7. Basım, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2016.

İpşirli, Mehmet, “Mehmet İpşirli İle Medreseler ve Ulema Üzerine”, *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, C. 6, S. 12, Yıl 2008. İstanbul.

_____, “İlmiye”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, XXII, İstanbul 2000.

_____, “Medrese”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, XVIII, İstanbul 2003.

Kara, İsmail, *Tarih Bilmez İlim Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

Kevâkib-i seb’a Risâlesi, (çev. Nasuhi Ünal Karaarslan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Ebu Ziya Tevfik Basımı, Kabalıcı Yayınevi, Kostantiniyye, 1303.

_____, *Koçibey Risaleleri*, (yay. haz. Seda Çakmakçıoğlu), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2008.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1938.

Kütükoğlu, Mübahat S., *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Lekesiz, M. Hulusi, “Osmanlı İلمي Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Yurdu*, C.11, S. 49, Eylül 1991, s. 20-31.

Müftüoğlu, Ahmed Hikmet, “On Birinci Asr-ı Hicri’de Türk Menabi-i İrfanı (2)”, *Osmanlı Eğitim Mirası*, (haz: Mustafa Gündüz), 2. Baskı, Doğu Batı Yay., İstanbul 2015.

Ocak, Ahmet Yaşar, “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 3, Yıl: 1990.

_____, “İbn Kemal’in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye’sinde İlim ve Fikir Hayatı”, *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar (26-29 Haziran, 1985, Tokat)*, Ankara 1986.

Özer, Hasan, “Molla Hüsrev’in Fatih’e Sunduğu Fıkıh Usûlü Risâlesinin Tahlil ve Tercümesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 30, Yıl: 2017.

Saçaklızâde, eş-Şeyh Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar’aşî, *Tertîbü’l-ulûm*, (çev. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan), Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009.

Taşköprülüzâde, *Şakâ’ik-i Nu’mâniyye Tercümesi*, Mecdi, İstanbul Hicri 1269.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 20. Basım, Ötüken, İstanbul 2016.

Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Tük Tarih Kurumu, Ankara 2003.

_____, “Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine” *OTAM (Ankara Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Araştırma Merkezi Dergisi)*, Sayı 8, Yıl 1997.

_____, “Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İلمي Performansı Meselesi”, yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/academicarticles.html, Son Güncelleme: 04/11/2011 ve 21:05:0.

_____, “Medreseler ve Osmanlı Merkezi Yönetimi”, yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/academicarticles.html, Son Güncelleme: 04/11/2011 ve 21:05:0.

_____, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/academicarticles.html, Son Güncelleme: 04/11/2011 ve 21:05:0.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Yaltkaya, Şerafettin, “Tanzimat’tan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin er-Râzi”, *DİA* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), XII, İstanbul 1995.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, “XV. ve XVI. Yüzyıllardaki Kelam Eğitiminin Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Yıl: 1980.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Müesseseler -Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 15, Yıl: 1982.

_____, “Vakıf”, *DİA* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), cilt: 42, İstanbul 2012.

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.